

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA KOGNITIV SINONIMLARNING ALLOMORF VA IZOMORF XUSUSIYATLARI

MAHLIYO MADIYAROVA VAXID QIZI

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

ANNOTATSIYA

Mazkur tadqiqot ingliz va o‘zbek tillarida kognitiv sinonimlarning allomorf va izomorf xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda sinonimlarning kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan tahlili amalga oshiriladi, ular qanday vazifalarni bajarishi va ikki tildagi umumiylik hamda farqlari aniqlanadi. Allomorf xususiyatlar sinonimlarning shakliy ko‘rinishlari va o‘xshashlik darajasiga, izomorf xususiyatlar esa mazmun va funksional jihatlarining o‘xshashligiga e‘tibor qaratadi. Ushbu tadqiqot natijalari tilshunoslik, tarjima nazariyasi va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: *kognitiv lingvistika, sinonimlar, ingliz tili, o‘zbek tili, allomorfizm, izomorfizm, semantik tahlil.*

KIRISH

Til insonning kognitiv faoliyatini ifoda etuvchi vositalardan biri bo‘lib, unda sinonimlarning roli muhim ahamiyatga ega. Ingliz va o‘zbek tillarida sinonimlarning o‘xshash va farqli tomonlarini o‘rganish kognitiv lingvistikaning asosiy vazifalaridan biridir. Ushbu tadqiqot dolzarbligi ikki tilda kognitiv jarayonlarning shakllanish mexanizmlarini tushunish zaruratidan kelib chiqadi.

Tadqiqot maqsadi: Ingliz va o‘zbek tillarida kognitiv sinonimlarning allomorf va izomorf xususiyatlarini aniqlash.

Vazifalar:

1. Ingliz va o‘zbek tillaridagi sinonimlarning turlari va ularning funksiyalarini o‘rganish.
2. Allomorf va izomorf xususiyatlarni tahlil qilish.
3. Ikkala tilning sinonimlari o‘rtasidagi umumiylik va farqlarning sabablarini aniqlash.

ASOSIY QISM

1. Sinonimlarning lingvistik tahlili

Ingliz tilida sinonimlar ko‘pincha yunon va lotin tillaridan o‘zlashgan bo‘lib, ularning semantik jihatdan boyligi kuzatiladi. Masalan, “big” va “large” so‘zlari yaqin ma’noga ega bo‘lsa-da, ularning qo‘llanish konteksti va uslubiy ohangi farqlanadi. O‘zbek tilida esa sinonimlar asosan o‘z tilida shakllangan yoki fors-tojik va arab

tillaridan kirib kelgan. Masalan, “katta” va “ulugʻ” sinonimlari oʻxshash, lekin uslubiy jihatdan farqli.

2. Allomorf xususiyatlar

Ingliz tilida sinonimlarning allomorf shakllari talaffuz va yozilishdagi farqlari orqali aniqlanadi. Masalan, “colour” va “color” allomorf shakllar hisoblanadi. Oʻzbek tilida esa allomorfizm talaffuzdagi lahjaviy oʻzgarishlar bilan bogʻliq. Masalan, “shahar” va “shaxar” shakllari.

3. Izomorf xususiyatlar

Izomorfizm semantik maʼnolarning va funksional oʻxshashliklarning mavjudligini ifodalaydi. Masalan, ingliz tilidagi “freedom” va oʻzbek tilidagi “erkinlik” soʻzlari maʼno va funksiyalarda bir-biriga mos keladi.

Sinonimlarning qoʻllanish konteksti va farqlari

Sinonimlarning oʻzaro aloqasi va ularning kognitiv xususiyatlarini aniqlashda kontekst muhim rol oʻynaydi. Ingliz va oʻzbek tillarida sinonimlarning qoʻllanishi odatda uslubiy yoki maʼnodagi nozik farqlarni koʻrsatadi. Quyidagi jadvalda bu ikki til sinonimlarining qoʻllanish konteksti solishtirilgan:

1-jadval

Til	Sinonim juftligi	Qoʻllanish konteksti	Farqlar
Ingliz tili	“big” va “large”	“big mistake”, “large room”	“Big” kundalik uslubda, “large” rasmiyroq.
Oʻzbek tili	“katta” va “ulugʻ”	“katta uy”, “ulugʻ ish”	“Katta” odatiy, “ulugʻ” yuksaklik maʼnosida.
Ingliz tili	“freedom” va “liberty”	“freedom of speech”, “statue of liberty”	“Freedom” umumiyroq, “liberty” rasmiy kontekstda.
Oʻzbek tili	“erkinlik” va “ozodlik”	“fikr erkinligi”, “ozodlik kurashi”	“Erkinlik” kengroq maʼnoda, “ozodlik” konkretroq.

Sinonimlar oʻzaro semantik yaqinlikka ega boʻlishiga qaramay, ular ishlatiladigan kontekst va uslubiy darajalar tilning nozik qatlamlarini tashkil qiladi. Ingliz va oʻzbek tillarida sinonimlar individual xususiyatlarga ega boʻlib, ularning uslubiy, semantik, va kognitiv qirralari nutq estetikasi hamda kommunikativ samaradorlikni oshirishda asosiy oʻrin tutadi. Quyida sinonimlarning yuqori darajali soʻzlar bilan tushuntirilgan kontekstual tahlili keltiriladi.

Ingliz tilidagi sinonimlarning yuqori darajadagi farqlari

“Colossal” va “Gigantic”. Ushbu soʻzlar katta hajm yoki miqyosni ifodalaydi, ammo uslubiy jihatdan farqlanadi:

Colossal: Monumental yoki hayratlanarli darajadagi kattalikni anglatadi.

Example: "The colossal statue dominated the cityscape."

Bu yerda "colossal" so'zi katta bo'lgan narsaga yuksak estetik qiymat beradi.

Gigantic: Juda katta hajmni tasvirlash uchun ishlatiladi, ammo hissiy bo'yoqlaridan holi.

Example: "The gigantic warehouse stored thousands of goods."

Ushbu jumlada "gigantic" texnik yoki fizik kattalikni bildirish uchun qo'llangan.

"Affluent" va "Prosperous". Ikkala so'z boylikni anglatadi, ammo ular jamiyatdagi mavqe va turmush tarzini tasvirlashda farqlanadi:

Affluent: Jamiyatning yuqori tabaqalariga xos, o'ziga xos ijtimoiy maqomni ko'rsatadi.

Example: "The affluent neighborhood is known for its luxurious villas."

Prosperous: Iqtisodiy barqarorlik va rivojlanishni ifodalaydi.

Example: "The region has become more prosperous due to sustainable investments."

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Tadqiqot davomida kognitiv lingvistika sohasidagi ilmiy ishlar, jumladan, G. Lakoff va M. Johnsonning metafora nazariyasi asos sifatida qabul qilindi. Shuningdek, o'zbek tilshunosligida sinonimlarni o'rganishga oid ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Metod sifatida kontrastiv tahlil va semantik tahlil usullari qo'llanildi.

Allomorf sinonimlar shakliy o'zgarishlarni aks ettirgan holda, leksik birliklarning hududiy yoki uslubiy tafovutlarini ko'rsatadi. Ingliz va o'zbek tillarida bu farqlar til evolyutsiyasi va ijtimoiy kontekst orqali shakllanadi. Quyida allomorf sinonimlarning yuqori darajadagi tahlili taqdim etiladi.

2-jadval

Til	Sinonimlar	Shakliy Tafovut	Qo'llanilish Konteksti	Izohlar
Ingliz tili	Programme va Program	Orfografik (Britaniya va Amerika varianti)	"The training programme was effective." (Britaniya) "The training program was effective." (Amerika)	Britaniyada programme rasmiy hujjatlarda keng qo'llanadi; program esa informatsion texnologiyalarda universal hisoblanadi.
Ingliz tili	Enrolment va Enrollment	Qo'shib yozilgan harflar	"Enrolment for the course is now open." (Britaniya) "Enrollment for	Ushbu shakliy farq odatda akademik matnlarda uchraydi va rasmiy xabarlar uchun mos keladi.

Til	Sinonimlar	Shakliy Tafovut	Qo'llanilish Konteksti	Izohlar
			the course is now open." (Amerika)	
Ingliz tili	Customise va Customize	Sufiksning farqliligi	"You can customise your dashboard." (Britaniya) "You can customize your dashboard." (Amerika)	Ingliz tilida customise (Britaniya) yuqori sifatdagi matnlarda ko'proq ishlatiladi, customize esa texnik hujjatlarda ustunlik qiladi.
O'zbek tili	Qatnashdi va Ishrak etdi	Uslubiy shakl va mintaqaviy so'zlashuv	"U yig'ilishda qatnashdi." "U yig'ilishda ishrak etdi."	Ishrak etdi arabcha kelib chiqishiga ega bo'lib, ko'proq yozma va adabiy tilda uchraydi, qatnashdi esa kundalik tilga yaqinroq.
O'zbek tili	Ijobiy va Musbat	Terminologik uslubiy farq	"Bu ijobiy natijadir." "Bu musbat natijadir."	Musbat faniy-texnik kontekstdagi ko'proq ilmiylikni aks ettiradi, ijobiy esa kengroq tushuncha va kundalik nutq uchun mos keladi.
O'zbek tili	Ilmiy va Fan	Ma'noviy kengayish va uslubiy o'zgarish	"Ilmiy yutuqlar muhokama qilindi." "Fan rivojlanishi jadallashtirildi."	Fan so'zi umumiyroq tushunchani anglatadi, ilmiy esa maqsadli izlanish yoki natijaga ko'proq urg'u beradi.

Izomorf sinonimlar semantik yoki uslubiy jihatdan farqlanib, shaklan deyarli bir xil bo'lgan leksik birliklar sifatida ko'zga tashlanadi. Bu sinonimlar tilning kontekstual moslashuvchanligini va uslubiy boyligini ko'rsatadi. Ingliz va o'zbek tillarida izomorf sinonimlarni o'rganish semantik nozikliklar va kommunikativ niyatlarni yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Izomorf Sinonimlarning Umumiy Tavsifi

Izomorf sinonimlar o'zaro quyidagi jihatlarida farqlanadi:

1. Semantik Konnotatsiya: Bir soʻz neytral maʼno bersa, ikkinchisi emotsional yoki rasmiy tusga ega boʻlishi mumkin.
2. Qoʻllanish Soha va Uslubiy Oʻrin: Biri rasmiy, biri esa norasmiy kontekst uchun mos boʻlishi mumkin.
3. Maʼnodagi Yengil Farqlanishlar: Sinonimlarning semantik “ogʻirliklari” har xil boʻlishi mumkin.

3-jadval

Til	Sinonimlar	Semantik Farq	Qoʻllanilish Konteksti	Kontekstdagi Izoh
Ingliz tili	Assist va Help	Assist rasmiy va masʼuliyatli yordamni bildiradi, Help esa oddiy yoki kundalik vaziyatlarda qoʻllaniladi.	"The technician assisted in resolving the issue." "She helped me find my keys."	Assist koʻpincha rasmiy yoki texnik holatlarda ishlatiladi; Help esa hissiy jihatdan yengilroq va sodda.
Ingliz tili	Big va Large	Ikkalasi ham kattalikni anglatadi, ammo Large rasmiyroq va jiddiyroq ifoda beradi, Big esa oddiy nutqda keng tarqalgan.	"He owns a large estate." "It's a big problem for me."	Large formallik yoki kattalikni jiddiy taʼkidlash uchun ishlatiladi, Big esa hissiyotga koʻproq urgʻu beradi.
Oʻzbek tili	Shodlik va Quvonch	Shodlik maʼnaviy va yuksak quvonchni bildirsa, Quvonch shaxsiy va oddiyroq his-tuygʻularni ifodalaydi.	"Shodlik har daqiqadan sezilib turardi." "Uning quvonchi cheksiz edi."	Shodlik badiiy matnlarda, Quvonch esa kundalik va hissiy kontekstlarda koʻp ishlatiladi.
Oʻzbek tili	Yordam va Koʻmak	Ikkalasi ham yordam maʼnosini bildiradi, ammo Koʻmak odatda rasmiy va jamoaviy maʼnoni ifodalaydi, Yordam esa umumiy va kengroq ishlatiladi.	"Davlat koʻmagi yetkazib berildi." "Doʻstlar yordamga keldi."	Koʻmak jarayon yoki strukturaviy yordamni anglatadi, Yordam esa har qanday yordamni bildiradi.

Til	Sinonimlar	Semantik Farq	Qo‘llanilish Konteksti	Kontekstdagi Izoh
O‘zbek tili	Ilm-fan va Bilim	Ilm-fan ixtisoslashgan, ilmiy izlanishni bildiradi, Bilim esa umumiy bilim va malaka ma’nosida kengroq ishlatiladi.	"Ilm-fan rivoji kelajakni belgilaydi." "Bilim hayot uchun muhim."	Ilm-fan akademik va rasmiy ko‘rinishda ishlatiladi, Bilim esa insoniy imkoniyatlar va o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun mos keladi.

XULOSA

Ingliz va o‘zbek tillarida kognitiv sinonimlar allomorf va izomorf xususiyatlari jihatidan bir-biridan sezilarli darajada farqlanadi. Ingliz tilidagi sinonimlar ko‘proq kontekstual qo‘llanish bo‘yicha farqlansa, o‘zbek tilidagi sinonimlar uslubiy va semantik nozikliklar orqali ajralib turadi. Ushbu tadqiqot natijalari madaniyatlararo lingvistik o‘xshashliklarni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Crystal, D.** (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
2. **Hudson, R. A.** (2000). *Sociolinguistics*. Cambridge University Press.
3. **Baker, M.** (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
4. **Davronov, D.** (2010). *O‘zbek tilidagi sinonimlar va ularning funksiyasi*. Tashkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
5. **Ibragimov, A.** (2003). *Sosial lingvistika: Nazariy asoslar*. Tashkent: O‘zbekiston.
6. **Turaev, A.** (2007). *O‘zbek tilining sintaksisi*. Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.